

Христо Јанарас

АНТРОПОЛОШКИ ПРИНЦИПИ*

1. Икона

Тек изучавајући Откривење истине о Богу и Предању неподељене Цркве и њеног православног историјског континуитета, долазимо до познања истине о човеку. Јер описна антропологија, која нам се нуди у савременим „хуманистичким наукама“, не може да нас задовољи. Ми тражимо објашњење саме чињенице људског постојања, као и свестрано осветлење човекових тајни, а све то не може се постићи никаквим објективним тумачењем.

У писаном предању Божанског Откривења, у Светом Писму, Бог се јавља као *лично* Постојање, а човек као створено биће по лику Божијем — такође је лично Постојање, иако природа створена. Овај првобитни однос човека према Богу који одређује сам начин људског постојања, приказан је на првим страницама Старога Завета кроз поетско и симболично казивање из којег је хришћанска мисао одувек црпела основна начела црквене антропологије.

Тако, у Књизи Постања читамо да је Бог стварао свет шест дана. Целокупну творевину Бог је створио само заповедајући Својом Речју (Логосом). А шестога дана, дана када је стварање завршено, пошто је саздао звери, стоку и све што се миче на земљи, видевши лепоту свеколике творевине, Бог настави да обликује човека. Својим сликовитим језиком, библиска повест приказује нам стварање човека као изузетан Божији чин: није више реч о заповести Творца, него, пре свега, о изразу Божанске одлуке — у којој је хришћанска егзегеза одувек распознавала прво откривење тројичности у Богу. „... Да начинимо човека по своме лику и подобију, који ће бити господар од риба морских и од птица небеских и од стоке и од целе земље, и од свих животиња што се мичу на земљи“ (Пост. 1, 26).

Ту се више не ради о једноме од створења које улази у састав света, него о створењу које Божија воља узвисује изнад свих осталих да оно буде лик Божији у свету, што значи: човек је богојавитељ, непосредни представник Бога. Тако човек *влада* унутар творевине,

* Са француског превела Јелисавета Вујковић, *Contacts* 129 (1985) pp. 4—18.

не као добро награђен управитељ или наметнути господар, него као челник спреман да води целу творевину ка своме коначном циљу — *логосу*.

Овај посебан израз Божанске воље и Творчеве одлуке у односу на човека допуњен је, по библијској сликовитости, изузетним божанским чином. „Обликова Господ Бог човека од праха земаљскога и дуну му у нос дух живота, и поста човек душа жива. (Пост. 2, 7). Ниједно друго створење у библијској повести, није обликовао сам Бог. Материја употребљена за обликовање човека, није друго до прах земаљски — и по овом својству што је рођен од земље — назваће се први човек: Адам (створен од земље). Међутим човекова природа начињена од земље уобличена је изузетним Божанским чином; обликовао ју је сам Бог, да би затим примила Божији дах и стала у ред „душе живе“.

Дунути некоме у лице код Јевреја (и Семита уопште) био је одувек чин са дубоким симболичким смислом: значило је да се на другога преноси свој дах, нешто дубинско из себе, своју самосвест, свој дух. Дисање је, у ствари, начело живота, својство које свакога човека чини делатним бићем. Свако доживљено стање као што је страх, гнев, радост, гордост, утиче на дисање и сведочи о повезаности између дисања и оног најдубљег у људском бићу, његове савести. Зато, када у Светом Писму читамо како Бог удахну свој сопствени дах у лице човека створеног од праха земаљског, назиремо слику која открива преношење на човека неких знакова постојања самога Бога. На библијском језику, речено, ово преношење даха значи да *човек постаје душа жива*.

2. Душа

Реч душа (на грчком *psyche*) једна је од најсложенијих речи коју налазимо како у Библији, тако и у хришћанској литератури. Осим тога, на сву ову сложеност надовезује се и збирка на разини смисла, јер стари Јелини употребљаваху је у потпуно другачијем значењу. Данас, већина људи реч *душа* схвата у њеном старохеленском (пре свега платоновском) смислу, више него у њеном библијском значењу. Они верују да као што се у човековом телу налази крв, лимфа, коштана срж, исто тако постоји и један невештаствен, духовни елемент, који се битно разликује од нашег материјалног састава. Према том веровању рекло би се да је душа — нешто магловито и танано, и да она, пошто умремо, излети са нашим последњим издисајем и одлази „негде другде“.

Међутим, то није библијски смисао речи. Седамдесет преводилаца Старога Завета превели су грчком речју *psyche* јеврејску реч „*нефеш*“ која има више значења. „Душом“ се назива све живо, свака животиња, међутим овај израз у Светом Писму најчешће се односи на човека. Он изражава начин на који се живот пројављује у човеку. Тај израз не односи се само на један део људског бића — духовни насупрот материјалном — него обухвата целога човека као јединиту живи и постас (личност). Није то да душа тек просто станује у телу,

него се она изражава телом, које је такође, као сва плот и срце, у вези са нашим Ја, са нашим начином остваривања живота. Једна душа, то је човек, то је неко, јер она даје обележје животу, како његовој спољној пројави, тако и у његовој унутрини и субјективности. Али ако је душа ознака живота, то не значи да је она и његов извор или узрок, како су то веровали стари Јелини. Душа је више подлога живота; зато се она у Старом Завету врло често поистовећује са пројављивањем само земаљског живота (душа умире, предаје се смрти, али и васкрсава када се живот поново врати у мртво тело). Насупрот овом схватању, у Новом Завету, душа се приказује више као подлога живота вечног; због тога се спасење душе поистовећује са могућношћу живота који не зна за трулежност и смрт.

Тумачећи Свето Писмо, Свети оци хришћанске Цркве у потпуности су уважавали вишезначност речи *душа* и нису покушавали да је сведу на један једини смисао. Они су видели, како у души тако и у човечијем телу, два различита вида који, често међусобно се прожимајући, испољавају Божији лик у човеку. Међутим, избегавали су да садржај библијског описа „по лику Божијем“ изразе конкретном дефиницијом“, умели су да избегну опасност интелектуалних представа тајне о начину живљења Бога и Његовог отиска у животу човека.

Знатно касније, у ствари почев од Средњег века, и то нарочито на Западу, када хришћанска теологија почиње да пада у искушење интелектуалног изражавања, тек тада је библијски опис „по лику Божијем“ тумачен помоћу „објективних“ категорија и он је поистовећен са одређеним каквотама искључиво „духовне природе“ човека. Схватање човека, које је преовладало на Западу, подпало је под велики утицај древне хеленске мисли, али са претераним упрошћењима. Хеленска дефиниција човека као „животиње обдарене разумом“ („Зоон логикон“), на Западу је тумачена у смислу раздвајања и супротстављања између душе и тела, духа и материје. Човек је сматран првенствено за биолошко биће, обдарено, осим тога, душом или душом и духом.

Услед овог супротстављања, израз „по лику Божијем“ ограничава се на један од ових двају „делова“ људске природе, то јест само на душу, будући да је телесни део материјалан, па по самој дефиницији, није се могао односити на нематеријалног и чисто духовног Бога. Душа човека — душа појединца — обдарена је трима каквотама (квалитетима) које су такође својствене и самом Богу и, које су услед тога утиснуте као Његов лик у човеку. Реч је о својствима разума (логикон), слободне воље и суверенитета (царствености).

3. Разум. Слободна воља. Суверенитет (Цар).

У жељи да избегнемо опширно излагање, напоменућемо само следеће: ова три својства користили су такође и грчки Свети Оци при своме тумачењу израза „по лику Божијем“, углавном да би тачније одредили начин постојања човека узетог у свој његовој целини, без цепкања и разбијања његове природе на „делове“. Разум, слободна ваља и суверенитет (царственост) нису просто „духовне“ или пси-

хичке каквоте (квалитети), него сажети опис начина постојања на који човек постоји као лична другост (алтеритас) — та другост односи се, пре свега, на саму природу човека: мада је његова природа створена, човек је био обдарен још и могућношћу да постоји на један начин постојања који је различит од начина постојања осталих створења. Њему је био доступан и начин постојања самога Бога, и то се највише огледа у дару разума, слободне воље и царствености (суверенитета). Ови дарови откривају, иако не исцрпују, лик Божији у човеку. Јер поремећаји приликом употребе тих дарова не могу уништити сâм лични начин постојања, којим је човечија природа била обдарена.

Ова формулација може да изгледа теоретска, али читалац ће увидети њен дубоки смисао, тек ако за тренутак усвоји уски поглед Западњака. Ако прихвати, наиме, да се разумом, слободном вољом и суверенитетом исцрпује појам „по лику Божијем“, и ако овај опис сведе на скуп тих трију датих својстава или на само „духовну природу“ човека, онда су последице овог ограничења просто нечовечне: јер онда, у случају душевног оболења или мождане озледе који повлаче за собом губитак разума, слободе воље и суверенитета (царствености), значило би да треба због тога срозати човека са висине лика Божијег на ниво животиње. Затим, неко ко је од рођења оптерећен овом мањом не би се више могао сматрати људским бићем.

4. Личност

А сада бисмо покушали да дамо једно сажето православно црквено тумачење појма „по лику Божијем“. Бог је човеку дао дар да буде *личност*, непоновиво „Ја“, то јест, дао му је дар да живи на начин постојања самога Бога. Божанство Бога је састављено од Његовог *личног* постојања, од Тројице као Три посебне Ипостаси, које чине да је Природа или Суштина Божија уствари живот у љубави изнад сваке нужности. Бог је Бог по томе што је Личност, то јест, зато што Његово Постојање не зависи ни од чега, чак ни од Његове Природе или Суштине.

Управо саму ову могућност личног постојања Бог је усадио у човекову природу. Људска природа је створена, дата; није лична слобода човекова оно што сачињава његово биће, на којој се заснива његова природа или суштина. Створена природа, међутим, постоји само као *лична* ипостас живота. Свако људско биће је *лично* постојање које може да „ипостасује“ (заснује) живот као љубав, као слободу у односу на ограниченост људске природе и у односу на сваку нужност — исто као нестворени Бог.

Једноставније речено: Бог је истовремено једна Природа и три Личности (Ипостаси), а човек је истовремено једна природа и мноштво личности. Бог је једносуштан и Триличностан, а човек је једносуштан (по човечијој суштини) и многоличностан. Разликовање двеју природа, разлика између нествореног и створеног може да буде превазиђена на плану *начина постојања* који им је заједнички: а то је начин *личног* постојања. Ова истина нам је откривена кроз Ва-

плоћење (Учовечење) Бога, кроз Личност Христа Исуса. Човек је лик Божији. То, пак, значи да сваки човек може да оствари свој живот исто као Христос, у својству личности, исто као Божанске Личности Свете Тројице, како би остварио живот као љубав, као слободу, а не као природну нужност. Тако живот постаје вечност и нетрулеживост, јер Божански живот у *перихорези* и тројичној заједници је вечан и нетрулежив.

5. Научни језик

Читалац коме смета ова терминологија — природа, личност, ипостас могао би можда да заште одговор на конкретнија питања: ако је човек *лик* Божији, како се тај лик појављује у његовом телу, дуну или његовом духу? Шта бива са *ликом* Божијим у човеку после његове телесне смрти и када тело иструли у земљи; онда када се његовим последњим погледом или осмехом угаси свака делатност његове душе или његовог духа?

Ова питања су заиста пресудна. Ако она остану без одговора, онда све остаје нерешено и нестварно. Међутим, читалац, у најмању руку, треба да се сложи да језик којим се служимо при одговарању на ова питања не може бити језик физике или геометрије, језик тачног мерења. Теолошки језик, насупрот, мора бити кадар да квалитативно опише издиференцирана искуства, искуства доживљених односа и једну истанчану „осећајност“ откривајући сазнање које није зајамчено разумом. Црква је то изразила служећи се посебним језиком, који је претходно био језик хеленске философије, одражавајући драматичну вишевековну борбу око смисла живота и постојања. Далеко од тога, међутим, да буде само интелектуални и филозофски, језик Цркве постао је истовремено песма, химна, обожавања, усхит општења и светковине. Ми ћемо се овде позабавити само филозофским омотачем овога језика, истичући, при том, да његову „семантичку“ пуноту читалац може да доживи у дружењу са црквеним култом, у искуству заједнице тела црквеног.

Питање је дакле: шта бива са ликом Божијим у човеку после телесне смрти када престају све душевне функције. Пре свега, погледајмо да ли постоје речи којима би се могло изразити шта је тело, душа или дух и која од њих би означавала оно што називамо постојање човека, његов лични идентитет, његово Ја, његову рефлексивну свест.

Савремени рационални човек склон је да поистовети људско постојање, његово Ја, идентитет, душу, рефлексивну свест, његов дух — са конкретним и додиривим предметом који представља биолошки и многоструки организам човека: све би зависило од рада можданих „центара“, а начин функционисања ових „центара“ био би у потпуности предодређен њиховим биохемијским саставом или пак генетском програмираношћу јединке — опет по закону биохемије — то јест путем хромозома А. Д. Н., који садрже „код“ развоја личности. Нема, дакле, више места за претпоставку о постојању душе, па према томе ни могућности да „нешто“ од човека надживи после смрти његовог биолошког организма.

На жалост, овакво упрошћено схватање — иако је оно данас веома распрострањено, и са којим се олако многи задовољавају, — ствара огромне празнине у разумевању човека, бар исто колико и вулгаризовани платонизам са његовом теоријом о „бесмртности душе“. Начелно, биохемија, као и свака права наука, само утврђује и описује ствари, чак и у својим најконкретнијим анализама. Она нарочито истиче да су могућности развоја организма садржане у „кôду“ почетног хромозома, биохемија утврђује присуство органских веза путем којих се врши функционисање можданих центара. Међутим, чим биохемија задре тако далеко да формулише недоказиве метафизичке закључке, она прекорачује своје строго научне границе. Исто тако она престаје преко границе научности када тврди да биохемијски састав хромозома и функционисање физиолошког устројства човека сачињавају сâм начин ипостатичке другости сваке људске личности.

Зашто је, међутим, по нашем мишљењу, искључено, да је свако људско биће, као јединито лично постојање, различито и незамењиво, условљено различитошћу биохемијског састава својих хромозома и функционисањем разних „центара“ у његовом мозгу? Зашто се улога биохемијског састава и биолошких процеса ограничава, по мени, на једноставно испољавање ипостатичке другости сваког људског бића — без протезања на моје устројство и на сâм темељ моје личне другости.

Из простог разлога што је такво протезање искључено самом логиком савремене научне методологије. Уколико прихватимо као истину да биохемијски састав хромозома и функционисање можданих „центара“ не само покрећу и откривају ипостатичку другост сваког човека, него су такође узрок и извор личности, онда бисмо прихватили да је та ипостатичка другост у сваком човеку, његова личност, његов психизам, његов идентитет, његово Ја, строго условљено биолошким организмом и његовим функцијама. Другим речима, на тај начин бисмо прихватили да се може само биолошким принципима, на којима се заснива и одржава човекова телесност, обухватити целокупно постојање или ипостас људског субјекта. Према томе, то би значило усвојити тезу да никакав „психоген“ чинилац не може ограничити или укинути аутономију ових функција.

Овакву тврдњу, међутим, обара један мали пример друге „позитивне“ науке, савремене клиничке психологије. Чињеница да одбијање хране једног одојчета може само по себи да доведе до смрти, то доказује да је његова „душа“ далеко значајнија за његово постојање и за његову ипостас, него механизам који регулише његове биолошке функције. Чак и у својим најпозитивистичкијим тумачењима, савремена психологија је мноштвом непобитних примера, као што је одбијање хране код одојчета, недвосмислено доказале да оно што ми називамо „субјективност“ или „ја“, претходи и одређује функционисање биолошког тела. Ако бисмо упркос свему и даље настојали да тврдимо да је „психогена“ анорексија одојчета проузрокована биохемијским реакцијама, тада би требало објаснити и разлог услед чега је биолошки фактор, у овом случају, могао да доведе до самоуништења, до противљења самом себи. Доследном логиком не би се могла оправдати једна оваква противречност.

6. Црквени језик

Библијска и црквена антропологија не супротставља се ни поставкама нити језику савремене биологије која, уосталом, не може да поткопа њене тврдње. Једино су уплашени од науке присталице вулгаризованог платонизма који се често задевао у хришћанско рухо (нарочито на Западу) и покушавао да себе стави на место истине коју Црква открива о човеку.

У ствари, ако бисмо прихватили да је човеково тело једно биће за себе, а човекова душа друго биће, и да само душа сачињава и формира његову личност, његово ја, његов идентитет свести, а да је тело само омотач или оруђе душе и да утиче на њу само посредно — тада би савремена биологија сигурно противречила нашим претпоставкама и њен језик био би несагласив са нашим.

Међутим овакво „платонизирајуће“ тумачење нема корена у библијском и светоотачком предању. На питање, шта је тело, а шта човекова душа према црквеним критеријима? Ми бисмо одговорили: тело, као и душа, јесу *енергије* човекове природе, то јест, они су *начини* преко којих се изражава личност, ипостас, ја, идентитет субјекта. Оно што чини свако поједино људско биће стварном постојећом личношћу (ипостасју) оно дубинско *Ја* којим наступа као чинилац постојања, то се не поистовећује ни са његовим телом ни са његовом душом. Душа и тело само откривају и обелодањују шта је човек, и представљају паралелне енергије, пројаве, иступања, очигледне трептаје једне људске ипостаси (личности).

Напоменимо овде да православна теологија под појмом „енергије“ подразумева заједничка својства људске природе, која (мада су заједничка) ипак остварују и изражавају јединити, различити и незамењиви карактер сваке конкретне људске ипостаси. Сви људи поседују исте телесне и душевне функције: дисање, варење, метаболизам, разум, моћ расуђивања, уобразиљу. Па ипак, управо по овим заједничким функцијама потпуно се разликује сваки људски створ. Он то чини како у чисто телесним тако и у психичким покретима, који га карактеришу (на пример, његов отисак прстију или његово осећање мање вредности), као и по међусобном прожимању ових својстава: поглед, говор, физиономија, махање, то су начини изражавања личности, у којима нам је тешко успоставити границе између тела и душе.

Према томе, оно што је човек, као личност по себи, то није истоветно ни са његовим телом ни са његовом душом, него се личност једино *остварује* изражава и открива путем телесних и душевних треперења. Зато никаква болест, никакво оштећење, ни телесни недостатак, никаква душевна болест не може окрњити истину ни једног људског бића, нити порећи његово дубинско *Ја* којим он постоји као очигледан чинилац.

Уосталом, према нашем непосредном искуству, оно што се зове „тело“ није ограничена датост, неизмениво суштаство, него творевина која је динамички стављена у покрет, целина састављена од разних деловања која се одвијају без прекида. При излагању и описивању биохемијских реакција, биолошких механизма и развоја

као саставних свеукупних деловања, могли бисмо прихватити закључке савремене биологије или њене евентуалне касније исправке и допуне.

Исто тако, оно што се зове душа такође је творевина динамички стављена у покрет, целина састављена од разних деловања која се одвијају без прекида, откривајући и изражавајући живо постојање човека. Тим деловањима и покретима душе дајемо разне називе: говоримо да је то логика, уобразиља, расуд, стваралаштво, љубавна моћ итд., као и светост, подсвест и несвесно. Овде такође, док се ради о излагању и описивању ових душевних деловања (функција), ми без тешкоћа можемо прихватити закључке психологије и психоанализе, као и њихове евентуалне касније допуне... али увек под условом да ове науке уважвају границе свог домета, признајући да наука има само проверачки и описни карактер. Тако да без обзира на употребљени говор, ми можемо закључити да посебност (индивидуалност) човека, како биолошкотелесна, тако и психолошка, не лежи у статичком глаголу *бити*, него у динамичном глаголу *остварити се*. Она се остварује кроз постепени успон, сагибање и пад, све до коначног „гашења“ психосоматских енергија у смрти, па ипак, оно суштинско у човеку остаје недоступно за процесе сазревања, старења и смрти.

Сагласно учењу Цркве и њеној истини, човек као *лично* постојање „лицем у лице“ са Богом, то јест, оно што чини Божији лик у њему, не може да се заустави и смести у неки тренутак или у одређени временски интервал. Новорођенче које још „не разуме“, зрео човек на врхунцу својих психичких и физичких снага, и онај оседели човек који тоне у слабостињу и „који се губи“, јесте *иста личност пред Богом*. Јер оно што чини човека ипостасју (личношћу), оно што му даје личну свест „ја“ и идентитет, то нису психосоматске особине и каквоте, него његов *однос* са Богом, чињеница да га Бог воли јединитом љубављу, јер Он зове непостојеће као постојеће. (Рим. 4,17), јер Он утемељује и подржава личну другост човека. Човек је *личност, лик Бога* у оној мери у којој има способност да узврати на позив пун љубави који му Бог упућује. Кроз своје психосоматске функције човек „управља“ и располаже овом могућношћу, одговара потврдно или одречно на позив Бога, усмерава своје постојање ка животу који је однос са Богом, или ка смрти која је одвајање од Бога.

Божији позив, којим се заснива личност човека, не мења се стањем његових психосоматских функција. Исто тако, он се налази изнад домета научних интерпретација о прогресу или еволуцији тог стања. Сама љубавност Божијег позива обликује и саставља човека. Зато се Црква не плаши да ће њена истина бити окрњена тиме што наука прихвата „еволуцију врста“ и да човек евентуално биолошки потиче од мајмуна. Оно чиме се човек разликује од мајмуна не састоји се у количинском разликовању савршенства психосоматских функција, него у каквотној (квалитативној) разлици, у чињеници, да кроз своје психосоматске функције човек „припрема“ — признавао он то или не — свој одговор на позив који му упућује Бог. Библијске слике *обликовања човека од стране Бога и удахивање бо-*

жанског даха у човекову личност открива не његово биолошко порекло, него указује на његову свест, његов идентитет, његову личну слободу. Било да се ово порекло човека поклапа са биолошком појавом људске врсте или да се оно укупчава као један беоцут у ланцу еволуције свих врста, истина библијске и црквене ентропологије се тиме уопште не мења.

7. Живот после смрти

Из дубине свега овде реченог избија у пуној светлости вера Цркве у бесмртност човека, у „живот после смрти“. Многе религије и философије проповедају „бесмртност душе“, али Црква се потпуно разликује од њих, јер она бесмртност схвата не као неку необјашњиву врсту „последњег живота“ после смрти, него као превазилажење смрти кроз однос са Богом. Смрт, по учењу Цркве, је одвајање од Бога, одбијање односа са Њим, одбијање живота као љубави и причешћа. Може ли човек да живи вечно само на основу својих ограничених способности које су створене (оне не садрже ни свој узрок ни свој циљ)? Гашењем психосоматских функција са последњим издисајем, човекостворена природа губи способност да надживи себе.

Вера Цркве у вечност човека није убеђење да постоји некакво будуће „стање“ у ком преостаје „нешто“ од човека, његова „душа“ или његов „дух“. То је вера као извесност да се темељ мог постојања не може очувати мојом природом ни њеним егзистенцијалним способностима, него да он може бити очуван мојим односом са Богом, Његовом љубављу према мени. Вера у вечност човека је извесност да та Божија љубав неће престати, него ће увек сачињавати мој живот без обзира на деловање мојих психосоматских способности.

Вера у живот вечни није идеолошко убеђење, она се не заснива на аргументима. Та вера је израз поверења, она ставља нашу наду и нашу жељу живота у љубав Божију. Онај који нам дарује такво обиље живота, овде и сада, упркос нашим психосоматским отпорима да живимо правим животом (који значи превазилажење себе и општење у љубави), обећао нам је пуноту живота, непосредно усиновљење, сусрет лицем у лице са Њим када згасну у земљи и последњи трзаји нашега бунта.

Како ће се одвијати овај нови однос са Њим преко којих способности, не знам. Ја само имам поверење. Једино што знам кроз даровано нам откривење истине, то је да ће мој однос бити увек *личностан*, да ћу у односу према Њему ја бити ја, онакав каквог ме Бог познаје и воли. Ја ћу бити са мојим именом и са могућношћу да разговарам са Њим, као Мојсеј и Илија на Гори Тавору. Овде да ставимо тачку.

Christos Yannaras:

SUMMARY

PRINCIPES ANTHPOLOGIQUES

L'auteur souligne l'aspect personnaliste de l'anthropologie orthodoxe selon la doctrine trinitaire.

Chaque être humain peut »Hypostasier« (fonder) la vie en tant qu'amour — libre de toute nécessité — de même que le Dieu incréé.

L'anthropologie biblique et ecclésiale ne s'oppose ni aux constats, ni au langage de la biologie contemporaine. Seuls sont troublés les adeptes d'un platonisme vulgarisé. Le *moi* profond est indépendant de l'âme et du corps, qui ne sont que ses *énergies*, ses manifestations.